

ՄԱՐՏ

ԵՐԿՈՒ ՏԱՐԻ

Երկու տարին լրացաւ որմէ հետէ Պոլիս հանդարտութիւն կը տիրէ։ Ամբողջ այդ ժամանակամիջոցին Թիւրքերը չկրցին ո՛ր եւ է պատրուակ խկ գտնել Հայոց դէմ զրգոնելու համար Եւրոպայի հանրային կարծիքը։ Նժանապէս՝ հակառակ ամենալատթար վարչական զրոյթեան մը՝ այս երկու տարուան մէջ Հայաստան ալ տեղի չունեցաւ ո՛ր եւ է շարժում զոր Եւրոպայի կարող ըլլար շահագործել իբր իր ոճրագործութեանցը մեղմացուցիչ պարագաներ։ Այս կամ այն կողմը հրոսակի մը երեւումն ու աներեւութացումը՝ ո՛ր եւ է նշանակութեան գուրկէ է։ Անհատ մը կամ փոքրածիւ թիւ խումբ մը իրենց գործերովը չեն կարող ապստամբական ընդհանուր ծրագրի մը գոյութիւնը հաստատել։ Հայ ժողովուրդը՝ որուն գաղափարներուն եւ զգացումներուն ճշմարիտ թարգմանը նաեւ մենք ալ հանդիսացանք այս էջերուն մէջ, 1897 օգոստոսին Պոլիս վիճած յիմարական ողորմելի փորձի մը առթիւ իր ահեղի զայրոյթը պայթեցնելով զսպեց կրկնութիւնը այնպիսի ձեռնարկներու ու բռնիք ազգային կենսական շահերը մահացու հարուածներով կը վանդեն։

Այս երկու տարուան մէջ հայ ազգը սկսաւ ինքզինքը ամփոփել։ Ու կամաց կամաց կ'ուսումնասիրէ հայկական խնդրին բնաւ տարուան պատմութիւնը, փորձառութեան թելադրութիւններէն օգտուելու ակնհերե ջանքեր ցոյց կուտայ, եւ իր ապագան լըջօրէն պատրաստելու համար պաղարկումներ կ'որոշէր։ Կարծիք կը զգայ, Հայ ազգը սակայն զեռ ինքզինքը բոլորովին չէ գտած։ Գաղափարներու եւ զգացումներու միութեամբ իր վերջնական ուղղութիւնը գծելու համար զեռ շատ ատենի կարօտ է։ Մեծամեծ յոյսերով ոգեւորուած ակնպէս կը մնայինք երջանկութեան ապագայի մը, ու նմանը չտեսնուած աղէտներու հանդիպեցանք։ Բաղաբական դատարարութիւնէն զուրկ, ու Թիւրքիյի եւ Եւրոպայի միացեալ շահերուն դէմ ընդհարումը մաքէն չանցնող ժողովուրդ մը բնական էր որ յանկարծակիի դալով սասանէր, սահմակէր, ինքզինքը կործանէր։

Բայց հիմա ալ ինքզինքը կը գտնէ եւ ամէն կողմէ կը սկսին յայնասիւղ նոր կարծիքներ ու համոզումներ որոնք տակաւին իրարու կատարելապէս համաձայն չեն, ուստի եւ զեռ ամբողջութիւն մը չեն կազմեր, բայց ուշադիր դիտողը կը տեսնէ թէ ամէն կարծիք եւ համոզում միօրինակ ձգտում մը ունին, ու օր մը ամենքն ալ ձեռնուկով, զբաւեւելով պիտի ստեղծեն ազգային բաղաբական գաղափարներու միութիւն մը։

Գաղափարային միութենէ մը առաջնորդուելու հարկը անխուսափելի է։ Դեմքերն ունինք հակառակորդ մը որ մէկ զգացումի, մէկ հրամանի համեմատ կը գործէ։ Մենք բնականաբար պիտի յաղթուինք երբ մենք խրաբանչիւրը, անհատաբար կամ խմբովին, գործեն այնպէս ինչպէս իրենց հաճոյ կը թուի։ Որոշ նպատակի մը հասնելու միօրինակ ծրագրի մը գործադրութեամբն է որ պիտի կրնանք զբաղուիլ օգուանել ձեռք բերել։ Հայ ազգին հիմնական վիճակին մէջ միայն եւ մի միայն գաղափարային միութեամբ է որ հնարաւոր պիտի ըլլայ որոշ ծրագիր մը պատրաստել եւ զայն ապահովապէս գործադրելու միջոցները ստեղծել։

Այդ գաղափարային միութիւնը հաստատ սկզբունքներու եւ համոզումներու վրայ հիմնուելով կրնայ մեր ապահով առաջնորդը հանդիսանալ։ Դիւրաւահաս յաջողութեան մը յոյսը ժամանակ առ ժամանակ աշխարհին բոլոր Հայերը վաղանցուկ խանդավառութեամբ իրարու կը կապէ, ստեղծելով զգացումներու եւ գաղափարներու նոյնութիւն մը։ Ու ան ատեն ազգին զեռակարծիքները՝ պատրիարք ըլլան թէ յեղափոխական, կը զօրանան, եւ ինքնալիստահ ուժով կը գործեն։ Բայց երբ յոյսերը շուտով իրականութեան չեն վերածուիր, լքուած կը սկսի իսկ երբ ձախորդութիւններ կը պատահին, փախչող փախչողի, խառնաշփոթութիւններ կը տիրէ, բանակը ցրուեցան կ'ըլլայ, վասն զի հայ ժողովուրդը անխախտելի համոզումներով ամբարձնողութեամբ չէր։

Վերջին քսան տարուան մէջ հայ ազգը երկու անգամ գաղափարի ընդհանուր միութեամբ զօրացաւ, բայց շուտով թուցաւ։

Սահմանափակ գաղափարներու ստորագրութեամբ օրէն ալ եւս ամբողջ Հայութիւնը միաբան էր։ Ներսէս պատրիարքին շուրջը։ Բանի մը տարի ետքը արդէն բազմաթիւ հայկաներեւակներ, հետեւաբար եւ հայկական խնդրին թշնամիներ գոյութիւն ունէին։ Իսկ երբ 1884ին Ներսէս պատրիարքը վախճանեցաւ, գաղափարի միաբանութիւնն ալ շատ տկարացաւ, որով համբաւը թրջասէր եկեղեցական մը պատրիարքութեան, եւ հայկական խնդրին մահացու թշնամի մըն ալ վարչապետութեան կողմէն։ Երեւոյթը տարօրինակ չէր։ Հայ ժողովուրդը Սահմանափակ եւ Պերլինին Հայաստանի ինքնավարութիւն յոսանք մը էր, առանց ո՛ր եւ է փոքրիկ զոհողութիւն մը ընելու իր կողմէն։ Մինչեւ իսկ կարելի չէր եղած մէկ երկու հազար ոսկի ճարել եւ հայութեան պատուիրակներուն արամապետութեանը տակ գնել։ Յոյսերու իրականացումը սրբան աւելի կ'ուշանար Հայերն ալ այնքան աւելի կը ձանձրանային, եւ միութիւնը կը թուլնար։ Հայկական խնդրին համար ազգային միութիւնը ո՛ր եւ է համոզումի եւ զոհողութեան ծնունդ չէր, ուստի եւ երկար ապրելու սահմանուած չէր։

Սակայն միութիւնը որքան որ քայքայուած էր բայց Հայաստանի վերածնունդին գաղափարը ո՛չ մեռած էր, ո՛չ ալ տկարացած։ Գործը կուսակցութիւն մը կը պաշտպանէր հայկական դատը։ Մարտէյլ հաստատուած Արմէնիս 1885ին սկսեալ այդ կուսակցութեան ներկայացուցիչը կրնար համարուիլ։ Ընդհանուր միաբանութիւնը եօթը տարուան մէջ կուսակցութիւններու վերածուած էր ահա։ Բայց հայկական խնդրը աւելի ամուր կուսակցութեան մը վրայ էր։ Վասն զի անոնք որ հաւատարիմ կը մնային 1878ի գաւառներին, բնականաբար համոզումէ կ'առաջնորդուէին, զոհողութիւններու յանձնառութեամբ։

Ինք տարի ետքը ազգային միութիւնը վերածնեցաւ, աւելի զօրեղ, աւելի խանդավառ քան 1878ին։ Սառնակ պատահաբէն ետքը հայկական խնդրը ուժղին մղումով պայթած էր։ Ամբողջ Հայութիւնը մէկ սիրտ, մէկ հոգի, մէկ գաղափար ունէր։ Այդ միութիւնը մինչեւ 1895ին վերջերը տեւեց, բայց կամաց կամաց տկարացաւ։ Եւ 1896ին արդէն քայքայուած էր, որով 1885ի Նոյեմբանը դարձեալ երեւան եկաւ։ Հայ ազգը այս անգամ միայն յուսախաբութիւն չէր կրեր, այլ եւ ծանր, ահեղի աղէտներու ենթարկուած էր։

Հերձուածը տիրեց։ Բայց վերջին տասը տարուան մէջ հայկական դատը պաշտպանողները միայն խանդաւառութեամբ չգոհացան, այլ եւ զոհողութեամբ չգոհացան։

Վառութեամբ չգոհացան, այլ եւ զոհուեցան։ Ամէն տեսակ թշուառութիւն, տարապետութիւն, աքսոր, բանտ, տանջանք, կախաղան, բան մը չպակսեցաւ իրենց։ զիմացան ամէն բանի, մարտիրոսացան առանց դանդաղելու, առանց արտունջի մը։ Հայկական դատը իրենց արիւնովը սնուած մեծացաւ, ուստի իրենք ալ առաջին ձախորդութեան առջեւ ձգող փախչողներ չէին կրնար ըլլալ։ Պարզ սիրող ազատականներ չէին, այլ համոզումով գործողներ։ Այսպէս ահա քսան տարուան մէջ հայ ազգը երկու անգամ միաբանութեամբ գաղափարի եւ զգացումի մէջ երկու անգամ ալ միաբանութիւնը չտեւեց։ Բայց ամէն մէկ քակտումէն զուրս ժայթքեցան զօրեղները, եւ ատենք են որ կազմեցին հայկական դատին զինուորներու զուգորդ։ Պատերազմը այլ եւս կրնայ շարունակուիլ անվտանգ։

Այդ զուգորդին մէջ սակայն միութեան ընդհանուր կապ մը չհաստատուեցաւ։ Նկատուողութեան չենք աններքին երկպառակութիւններ, թշնամութիւններ, դաւեր, ո՛չ ալ կանգ կ'առնենք դաւադիրներու, անբարոյականացեալներու դէմքերուն առջեւ։ Ասոնք ամենքը կարեւորութենէ զուրկ են, ու եւ կերպով չեն կրնար ներգործել ընդհանուր ուղղութեան վրայ։ Ամէն ատեն եւ ամէն երկրի մէջ, յեղափոխութեան թուականի մը ընդհանուր խանգարում կը տիրէ ուր դէշն ու աղէկը իրար կը խառնուին։ շատ անգամ գէշերը իրար կը գրկեն, ու աղէկները իրար կը հալածեն։ Ամենքը կ'աներեւութանան սակայն տիրապետող ընդհանուր ոգիին առջեւ։ Ինչ որ մահաբեր կրնար ըլլալ հայկական դատին ատիկայ գաղափարային միութեան բացակայութիւնն էր։ Այդ միութիւնը, ինչպէս ըսինք, հետեղահեղ կը հաստատուի։

Հայկական ազատագրութեան դատին աշխատողները կրնանք երկու զլսաւոր կուսակցութեան բաժնել։ Ներսէս վարժապետեանի դպրոցին պատկանողները, եւ յեղափոխականները, առանց նկատողութեան առնելու ներքին ստորաբաժանումները։ Այս երկու կուսակցութիւնները միեւնոյն նպատակին կը ձգտին, բայց տարբեր տարբեր միջոցներով։ Եւ սակայն դէմքերն զստուող թշնամին մէկ ուղղութեամբ կ'ընթանայ։ մեր բաժանումը մեր տկարացումն է, եւ հետեւանք ոչ թէ միայն ազատական կուսակցութեանց պարտութիւնը այլ ընդհանուր հայութեան վերջնական լքումը կ'ըլլայ։

Երկու տարի է ի վեր հայկական դատին շատ նպաստաւոր նոր ուղղութեան մը ակնհերե նշաններ կը տեսնուին։ Գէպի ընդհանուր գաղափարին միութիւնը կը յառաջանանք հանդարտաբայլ։

Սրտապնդող առաջին երեւոյթն է յեղափոխական երկու կուսակցութիւններու միջեւ փոխադարձ համակրանքի եւ յարգանքի արտայայտութիւնը։ Ամբիկա, Պուլկարիա, Երիւստոս, Եւրոպա գտնուող Արմէնիականներն ու Հընչախանները իրար ծանչնալու պատեհութիւնը ունենալով, համոզումներու եւ տեսութիւններու փոխանակութեամբ անդրադարձան թէ հիմնական ո՛ր եւ է անհամաձայնութեամբ իրարմէ չեն անջրպետուիր։ Հայրենիքի պէտքերուն համար միեւնոյն ըմբռնումները ունին։ Ամենքն ալ կուսակցական ո՛ր եւ է նկատում գերի վերոյ դասելով Հայաստանի դատը, յուսալի է որ յարաբերութիւններու աւելի սերտ մշակութեամբ օր մը լուրջ համաձայնութեան մը յանգինք։ Այդ օրը հայ ազգը ինքզինքը շատ սովորուած եւ զօրացած պիտի զգայ։

Չուտ Ներսէս վարժապետեանի բաղաբական պարօքին պատկանողները թէեւ ո՛չ Արմէնիականներն, ո՛չ

քիւյ ապագայէն եւ որոշեց հետեւիլ Գերմանիոյ օրինակին ու Յրանապահներուն մեծամեծ շահեր ապահովել:» Թըրանսայի Թիւրքիոյ ցոյց տուած բարեկամութիւնը ժողովրդի մը գոյրգոյրանքն է մահամբռն ազգականին համար:

Անգլիան արդէն 96էն ի վեր վերջնապէս յուսահատած է Թիւրքիան բարեկարգելով ապրեցնելու հնարաւորութենէն, ստաի ինքն ալ ուրիշ բան չի մտածեր բայց եթէ նիւթական բազմադիմի օգուտներ կորզել ի նպատակ Անգլիացիներուն: Թըրքամուլ երեսփոխան Աշմէտ Պարթլէթի այս օրերս իզմիր եւ Սէլանիկ՝ ստացած մենաշնորհները վարձատրութիւն են Անգլիոյ ոչ-հակասութեանական քաղաքականութեանը, ու տակաւին ուրիշ մեծամեծ առաւելութիւններ կը յուսացուին, որոնց մէջ է Պաղատաի երկաթուղին շինելու արտօնութիւնը:

Գերմանիա արդէն ամէնէն հեռաւոր եղաւ. տարիներու ընթացքին մէջ հաստատաւորութեամբ սուլթանաւորական քաղաքականութեան հետեւելով իր ձեռքը գրաւ Թիւրքիոյ ժողովրդութեան վրայ, որմէն իրեն բաժին մնալու հաւանականութիւնը տեսնօք ոչ ոքի մտքէն կ'անցնէր:

Միւս երեք պետութիւնները՝ Աւստրիա, իտալիա, Ռուսիա, Թիւրքիոյ մէջ անտեսական տիրապետութեան չեն հետամտիր. իրենց ծրագրերը աշխարհակալական են, եւ հոգ է Արեւելեան խնդրին էն մեծ կոնստանթնուլը: Անտարկտիոյ համաձայնութիւնը պիտի դոյնայ վեց պետութեանց միջեւ, միշտ ի միտ Թիւրքիոյ որ Չինաստանի մանրանկարը կը ներկայացնէ: Մենք առ այժմ անտեսական շահերու շրջանակէն դուրս չենք ելլեր:

Անգլիա, Գերմանիա, Յրանա առեւտրական բնկերութիւն մը կը կազմեն օսմանեան կայսրութիւնը շահագործելու նպատակաւ. երբեք ալ համամասն շահեր ունին, մեծամեծ գրամագլուխները գրած ըլլալով երկրին մէջ: Այլ շահերը երբեք պիտի չմոլորարեն որ այլ երեք պետութիւնները Թիւրքիոյ առթիւ իրարու հետ պատերազմին, կամ իրենցմէ մէկը սուլթանին դէմ պատերազմ հրատարակէ. եւ ո՛չ ալ ուրիշ ո՛ր եւ պետութեան կը թալարեն այդ պատերազմը: Ու երբ հարկը ներկայանայ Ալիքիկեան Տրիպոլիսը՝ իտալիոյ, Մակեդոնիան՝ Աւստրիոյ, Հայկական նահանգներէն մէկ երկուքը՝ Ռուսիոյ թաղու, անպատահաւորութիւնը պիտի կատարուի առանց ո՛ր եւ պատերազմական գործողութեան, ինչպէս Հէրսէ-Պոսնիա, Կիպրոս, Կրետէ անջատուեցան Թիւրքիայէն: Տարրական ճշմարտութիւն մըն է թէ անտեսական շահերը խաղաղութեան պէտք ունին բարգաւաճելու համար:

Միեւնոյն ատեն պարզ բայց մեծ ճշմարտութիւն մըն է թէ երկրի մը բարեք վարչութիւնը միայն կրնայ զրամագլուխներուն մեծամեծ հասոյթներ երաշխաւորել: Թիւրքիոյ ժողովուրդները որքան աւելի խաղաղ, հանգիստ, ապահով, բարգաւաճ վիճակ ունենան, օտար գրամագլուխներն ալ այնքան աւելի բազմապատ արգիւնքներ կ'արտադրեն: Տնտեսական պահանջարկները պիտի պարտաւորեն շահակից երեք պետութիւնները Թիւրքիոյ մէջ հեռուցեալ կանոնաւոր վարչութիւն հաստատել: Օսմանեան կայսրութիւնը վիճակուած է միջազգային հսկողութեան ներքեւ գրուելու. առանց այս պայմանին կարելի չէ որ Դրամագլուխը ինքզինքը ապահովութեան մէջ զգայ:

Հաստատուած ճշմարտութիւն մըն է թէ Թիւրքիան կրնայ բարեկարգուիլ բայց ոչ երբեք թըրքական վերին վարչութեամբ: Միանգամայն կարելի չէ մտաբերել թէ սուլթանին զերիշխանութիւնը ջնջել հնարաւոր գործ մըն է: Խնդիր մը որուն լուծումը շատ գոյնարարութիւններու պիտի բաղկնի, բայց պիտի լուծուի:

Թիւրքիոյ այն բոլոր բըրժուազիայ ժողովուրդները ուրոնք կրնաւորեն զանազակալ առաւելութիւններ չեն վայելիր, կրնան Լիբանանու կազմակերպութիւնը յուսալ աւելի կամ նուազ մօտաւոր ապագայի մը մէջ: Եւրոպական ու թըրքական, քաղաքական ու տնտեսական այլազան շահերը եւ նկատմաները՝ համաձայնութեան էն հաւանական միջոցը Լիբանանի վարչական գրութեան օրինակին մէջ կրնան գտնուիլ: Երսոն եւ Եօթը տարի է Լիբանան հանգիստ կ'ապրի:

Սուլթանին վեհապետական սկզբունքը յարգուած կը ներկատուի, ու եւրոպական միջամտութիւնը այլ նահանգին մէջ թէպէտ ազդեցիկ, բայց զգալի չէ. արտաքին երեւոյթը փրկուած է: Ու Քրիստոսեաններուն կը մնայ իրենց խելացիութեամբ եւ արիւթեամբ այդ նպատակին հասնելու միջոցները գիրացնել:

Երբ կը յայտարարուի թէ այս ինչ կամ այն ինչ պետութիւնը Թիւրքիան բարեկարգելու յայտ բախուիլին կորսնցուցած է, կարելի չէ անոնց ձեռնարկները տեսնելով մտքէ անցնել թէ յուսահատած են Թիւրքիոյ ապագայէն: Հակառակ պարագային հանդիսատեսներ պիտի համարուէինք յիմարութեան մը որուն նմանը երբեք չէ տեսնուած ո՛չ անհատական եւ ընկերակցական առեւտրի աշխարհին մէջ, ո՛չ ալ ո՛ր եւ ժողովրդի տնտեսական պատմութեան մէջ: Այլ երեւոյթը պիտի ըլլար՝ տեսնել գրամատերներ որոնք միջաբաններ կը յատկացնեն, իրենց կառավարութեանց հզօր պաշտպանութեամբ, այնպիսի գործերու համար, այնպիսի երկրի մը մէջ որոնց մօտաւոր կորուստին ապահովութիւնը ունին: Դրամագլուխը որ Եւրոպայի մէջ ամենափոքր շփութեանէ մը կը վախնայ, երթալ զահաւիթի հոգի մը վրայ որ կը տատանի, կը սարսի, եւ որուն փուզումին ու անհետացումին վտանգ են նոյն իսկ կառավարութիւնները: Ո՛չ, Եւրոպայի համար ուրիշ է Թիւրքիան, ուրիշ է թիւրքական վարչութիւնը. մէկէն յուսահատ են, միւսին վրայ հաստատ հաւատք ունին, որուն ապացոյցն է իրենց միջաբանները այդ հոգին վտանգելու համարձակութիւններն: Բայց վարչական գրութիւնը առանց հիմնովին փոխելու հոգը երբեք ապահովութիւն չ'ընծայիր: Դրամագլուխի Թիւրքիոյ ցոյց տուած վթարահոլութիւնը տեսնելով կրնանք հաստատապէս յուսալ թէ Անգլիա, Գերմանիա եւ Յրանա ծրագրած են Թիւրքիան իրենց արեւուն մէջ առնել, եւ վարչական փոփոխութիւնները աստիճանաբար մտցնել: Մեզի, Հայերու, կը մնայ բաւական արթնուն եւ խելացի գտնուիլ որպէս զի ոչ միայն վտանգար վարչութեան մը լուծէն ազատինք, այլ եւ օտարազգի գրամատերներու ստրուկներն ալ չը դառնանք:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

Կ. Պոլսէն հաղորդեցին թէ Օրմանեան պատրիարք մտադիր է Կ. Պոլսոյ եւ Պոլիարիոյ թըրքապատակ հայ վաճառականները ստիպել որ հանրագիր մը ստորագրելով վաւերացնեն պատրիարքին հակաճայիական քաղաքականութիւնը. Օրմանեան կը յուսայ այս միջոցով ամրացնել իր զիրքը որ Լա Հէ զարկած հեռագրովը ուժգնապէս խախտած է:

Մենք չենք ուզեր ո՛ր եւ կերպով կռուիլ հայ վաճառականներուն դէմ յեղափոխական տեսակետով: Զոյշ եղած ենք որ պատրուակաւ մը չվտանգուին օսմանեան իշխանութեան առջեւ: Գիտեք թէ զոհողութիւն ընելու ո՛չ տրամադիր են, ո՛չ ալ ընդունակ իրենք ալ սակայն թըրքաւորութիւն հետ պէտք չէ միաբանին. իրենց ապահովութիւնը չ'ըզոյթեան մէջ կը գտնեն: Այն օրը որ մօռնալով իրենց այս զիրքը, յանկարծ գործունեայ աշակերտութիւն կը նստին հայկական գատին թշնամիներուն, այլ եւս չեն կարող խնդրել որ իրենք հանգիստ թաղուին: Իրենք զենք մը ունին որով հայկական գատին միտ հասցնելու կը նկրդուին. մենք ալ զենք մը ունինք:

Գիտենք թէ պիտի պատասխանեն. «Ի՞նչ կրնանք ընել, բռնութեան առջեւ տեղի կուտանք:» Այլ արդարացումը ընդունելի չէ: Եթէ բռնապատութեան առջեւ համոզում խիղճ, ազգային շահ կը մոռնան, ու թշնամի բանակը կ'անցնին, իրաւունք կուտան մեզի իրենց յայտարարելու թէ՛ աւելի արդար բռնաբարութիւն մը կրնայ զիրենք ստիպել որ ո՛չ համոզումն զոհեն, ո՛չ խիղճներին, ո՛չ ալ զաւարդեն ազգին դէմ: Փորձանքը Օրմանեանն է որ ի

րենց գլուխը կը բերէ. ապահովութիւնն անկէ թող փնտռեն:

Երբ 1894ի գարնան Կ. Պոլսոյ բոլոր եկեղեցիները հրահանդ խրկեցինք պատարագի մէջ չ'իշատակել ուխտադրուած պատրիարքը, թիւրք օստիկանութիւնը բռնկեցաւ: Քահանաները հրաւիրուեցան օստիկանատունները եւ հրաման ստացան չ'հպատակիլ մեր հրահանգներուն, այլ իրը հաւատարիմ հպատակներ սուլթանին, յիշատակել պատրիարքին անունը, եթէ չեն ուզեր բանտ երթալ, կամ աքսոր խրկուիլ:

Քահանաները պատասխանեցին.

— Պատեցէք մեզի ինչպէս որ կ'ուզէք. սուլթանին բանտերուն գոնեք օր մը կրնան բացուիլ, եւ աքսորէն վերադարձը միշտ յուսալի է, բայց յեղափոխականին գլուխը չ'իշատակ սրտերնուս կը բանի:

ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԿԱՆ ԶՐՊԱՐՏՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Անցած ամիս Կ. Պոլսէն Լոնտոնի թերթերուն հաղորդեցաւ թէ յունիս 1էն մինչեւ 30 Պոլիս հարիւր հրդեհ պատահած ըլլալով, սուլթանը քննութիւն մը հրաւիրեց: Ոստիկանական նախարարը տեղեկագրեց թէ յաճախակի հրդեհները զիպուածի հետեւանք չեն, այլ կանխամտածեալ ռմիւրներ են Հայոց կողմէն գործուած:

Առանց վարանելու կրնանք յայտարարել թէ ամենազարշէի զրպարտանք մըն է զոր Թիւրքիոյ օստիկանութիւնը կը բարդէ Հայոց գլխուն: Թաքուն նպատակը շատ ակնհաս է, — Հայոց ազգային պատիւը արատաւորել Եւրոպայի առջեւ:

Ոստիկանութիւնը նախ չէ հաստատած թէ այդ հրդեհները ամենքն ալ կանխամտածեալ չարութեամբ տեսնուի կ'անենան, եւ եթէ իրօք ռմիւրներ ձեռքեր կ'այրեն անհատական սեփականութիւնները, ի՞նչ ազդի կը պատկանին ձերբակալուողները: Արդ՝ քանի որ հրդեհները ձերբակալուած չեն, օստիկանութիւնը սուկից կը հետեւցընէ թէ անոնք հայ ըլլալու են: Եւ եթէ հայ իսկ ըլլանք՝ Միթէ Թիւրքիոյ բանտերուն մէջ իսլամ, յոյն, հրեայ հրդեհներ պակաս են: Եւրոպայի մէջ հրդեհներ չ'ունենալու Տարակոյս չկայ թէ այսպիսի պարզ մտածութիւն մը օստիկանութեան նախարարի մը մտքէն կ'անցնի, բայց խաղախ ու նենգամիտ թշնամիները ամէն առիթով կ'օգտուին, չեն վարանիր սուտին, զրպարտանքն առնելու: Ոստիկանութիւնը «Հայոց գործն է» ըսելով կը հասկնայ «Հայ յեղափոխականներու գործը». եւ իրաւ թերթերուն գործունեւ հեռագիրները մէկէն ի մէկ ընթերցողին միտքը գէպի հոգ կը տանին:

Պէտք չունինք այդպիսի զարշէի զրպարտանքի մը գէմ Հայ յեղափոխութիւնը արդարացնել: Ճշմարիտ յեղափոխականները իրենց ազգը շատ կը սիրեն, իրենց գաղտնի շատ կը յարգեն, եւ իրենց կոչումին սրբութեան գիտակցութիւնը ունին, ուստի այդպիսիները քնաւ հաւատալի ռմիւրներ չ'են: Երբեք իրենց ազգին եւ հայ Յեղափոխութեան պատիւը չեն վտանգեր:

Թիւրք օստիկանութիւնը այդ զրպարտանքները յեղափոխութիւնը ուրիշ փափաք մըն ալ ունի, եւ կարող չէ եղած զայն ծածկել: Պոլսէն դուրս հասնել 10,000ի չափ ամուրի Հայեր, ահա ինչ որ կ'առաջարկէ օստիկանութիւնը. առողջ միայն կարելի է եղեր հրդեհներուն առջեւ առնել: Այլ պիտի անօրինութեան մը գործադրութիւնը անկարելի կըրնայ երեւալ, բայց թիւրք իշխանութիւնը այդ պարագայէն կ'օգտուի գնէ Հայաստանի Հայերուն Պոլիս վերադարձը արգելելու համար: Կ. Պոլսոյ վաճառականութիւնը չափազանց զգոյշ է քիւրտ համալսերէն, որոնք 1896 օգոստոս 14-26ին ջարդուած եւ կամ այդ աղետաւոր օրուան պատճառաւ Պոլսէն տարադրուած հայ համայններուն յաջորդեցին: Առեւտրական աշխարհը, հայ թէ եւրոպացի, կը փափաքի այդ բարի, աշաւորջ, պարկեշտ Հայոց վե-

բազարձր. ու թիւրք իշխանութիւնը կը պատասխանէ. «Ինչ կ'ըսէք, մենք միւս մնացածները, բոլոր ամուրի Հայե-
րը կ'ուզենք դուրս հանել: ու դուք ուրիշներ բերել կ'ու-
զէք: Հայերը հրձիգներ են, ո՛չ դուք, ո՛չ ձեր ատաղանածը-
ները, ո՛չ ձեր հարստութիւնը ապահովութեան մէջ են ուր-
բան ատեն որ Պոլիս Հայաստանցի Հայեր գտնուին:»
Ահա զրպարտանքներուն ներքին նպատակը:

ԿԱՐՃԱՄԻՏՆԵՐԸ

Օրմանեան պատրիարք և Տատեան փաշա, որոնք վար-
պետ ու խելացի վարչադէտի համբաւ կը վայելէին, իրենց
անհեռառես կարճամտութեան անհերքելի մէկ ապացոյցը
ատեն, նոյն իսկ իրենց պաշտօնավարութեանը առաջին
օրերէն, երբ որոշեցին բնագործի միջոցներով լուսնեան
գաւապարտել կրօնական ժողովին երկու եպիսկոպոս ան-
գամները որոնք անկախօրէն կը յայտնէին իրենց կարծիքը,
որ յաճախ կը հակառակէր պատրիարքին եւ վարչապետին
պահանջումներուն: Օր մը Երլարգէն հրամանադիր մը
հասաւ պատրիարքարան, խոստի կշտամբելու համար Գը-
րիգորիս եւ Վահրամ եպիսկոպոսները որոնք ինչ ինչ
խնդիրներու մէջ կ'առաջարկէին տեսութեանց հակառա-
կող կարծիքներ յայտնած էին: Այդ երկու եկեղեցական-
ները սպառնալիքներու առջեւ տեղի չտուին, եւ շարունա-
կեցին իրենց անկախ ընթացքը: Բայց ինչպիսիապէս,
նկատարութեան առնելով Ժողովին մէջ յայտնուած կար-
ծիքներուն ուղղակի Երլարգէն հաղորդուելու դրութիւնը,
պարտաւորուեցան աւելի չափաւոր, եւ կարելի է ըսել զի-
ւանագիտական լեզուով խօսել. ուրիշներն ալ չհամար-
ձակեցան ակներեւ կերպով համաձայնիլ յիշեալ եպիս-
կոպոսներուն: Պատրիարքին ու վարչապետին հակառակող
ընդդիմադիր կուսակցութիւնը ջանքատուած չէր, բայց
գտնէ շատ կաշկանդուած. Օրմանեանին ու Տատեանին
ուզածն ալ ուրիշ բան չէր բայց եթէ սանձարձակ ազա-
տութիւն սրբալստի գի սանձուած ստրկութիւնին չվստան-
գուի:

Սահմանադրութեան դրութեամբ կառավարուող ժո-
ղովուրդները համոզուած են թէ պաշտօնէութեան ընդդի-
մադիր գործող կուսակցութեան մը գոյութիւնը Էն լուսաբոյն
երաշխատութիւնն է երկիր մը խելացի կերպով կառա-
վարելու համար: Իշխանութեան պոլս անցնողները կը
ցաւին երբ տեսնեն թէ ընդդիմադիր կուսակցութիւնը շատ
սկիսաբարձ է, կամ դրկուած կը մնայ իր հեղինակաւոր
պեաներէն: Ի հարկին նախարարներ իրենք կ'աջակցին
ընդդիմադիրներու քննարկութեան:

Պատրիարք ու վարչապետ նոյն իսկ իրենց ապահա-
վութիւնը ընդդիմադրութեան մէջ փնտռելու պարտաւոր
էին: Ամէն խնդիր ժողովին անկախ սրտով ձգելով
պիտի կրնային նեղ պարագաներու մէջ սուլթանին յա-
տարարել թէ «Մենք ի՞նչ կրնանք ընել, Ժողովը ասանկ
որոշեց»: Բայց այսքան իմաստուն ըլլալու համար պէտք
էր բարոյական ունենալ ու պատրիարքարանը բազմախա-
ղի սրահ մը չնկատել:

Պատրիարքական ու վարչապետական միտպետու-
թեան զէմ օրինական ո՛ր եւ է ընդդիմադրութիւն ջանքա-
լեւելու յիմար մտածութիւնը նոր դիւտ մը չէ. Ազդեանի
պատրիարքութեան ժամանակէն մնացած ժառանգութիւն
մըն է: Երբ 1891ին կեդրոնական նոր վարչութիւն մը
ընտրուեցաւ, Իզմիրլեան եւ Ալեքանդրեան եպիսկոպոսներն
ալ Կրօնական ժողովին անդամներուն մէջ էին: Ընտրուած
ժողովականներուն ցուցակը զառական նախարարութեան
խրկուեցաւ ի վաւերացում. եւ ահա ցուցակը պատրիար-
քարան դարձուցին, երկու եկեղեցականներուն անունը
մէջէն ջնջուած: Ի՞նչ ըրած էին այդ երկու եպիսկոպոս-
ները որպէս զի Կրօնական ժողովին մէջ իրենց ներկայու-
թիւնը կառավարութեան զէմ զաւարտութեան մը համեմ-
ապատեմութիւնները առնէր: Ոչինչ: Միայն թէ Սիմոն պէյ

զիտէր թէ ո՛չ Իզմիրլեան, ո՛չ Ալեքանդրեան իրեն հետ ըս-
պատրիարքները կը գտնան: Ազատօրէն կարծիք պիտի
յայտնէին, ազգին իրաւունքները եւ շահերը պիտի պաշտ-
պանէին, օրէնքին յարգանք պիտի քարոզէին, ու Սահ-
մանադրութեան հաւատարիմ պիտի մնային: Սիմոն պէյին
զէպի փաշայութիւն վաղըին առջեւ պատնէշներ պիտի ըլ-
լային. արգելքը ջնջեց օգտուելով Ազդեանին թուութե-
նէն — եթէ մեղսակիցը չէր: Այո՛, Իզմիրլեան եւ Ալեքա-
նդրեան Սիմոն պէյին զէպի փաշայութեան վաղըին առջեւ
պատնէշ պիտի կանգնէին, բայց նաեւ յեղափոխական
զնգակի զէմ ալ վահան:

Մագսուտի վարչութեան երկամեայ պաշտօնավարու-
թեան պայմանաժամը լրանալուն, անհնարին էր որ Սահ-
մանադրութեան հաւատարիմ մնացող եպիսկոպոսները
յանձնառու ըլլային շարունակել իրենց պաշտօնը: Ա-
զդեան պատրիարք որ 1893 ին անորոշ իմն կը զգար
թէ օգտակար է Ազգային ժողով մը գումարել, անկարող
էր Սիմոն պէյին ազդեցութենէն ազատիլ. բայց Իզմիր-
լեանի եւ Ալեքանդրեանի նման հեղինակաւոր եպիսկոպոս-
ները իրեն գորավիզ ունենալով պիտի կարենար Սահմա-
նադրութիւնը յարգել տալ: Ազգային ժողովը կը գումար-
ուէր 93ին, եւ Հնչակեան զնգակը 94ին ապահովաբար
Մագսուտի կուրծքին չէր թռչեր, եւ հաւանօրէն ոչ ալ
Ազդեանին. վստն զի պատրիարքը ժողովրդական խոր-
հրդատուներէ շրջապատուած ըլլալով մեծամեծ սխալներ
գործելու զօքազդութենէն ազատ մնացած պիտի ըլլար:

Մանկունի Վահրամ եւ Յովհաննիսեան Գրիգորիս
եպիսկոպոսները այսօր շատ ժողովրդական են. Պոլսոյ
մէջ ժամաւորապէս ամէնուն յոյսը այն է թէ այդ երկու
եկեղեցականները պիտի կարենան գտնէ մինչեւ աստիճան
մը ազգային շահերը պաշտպանել:

Տատեան Արթին փաշա Մագսուտ Սիմոն պէյի գա-
ղափարներուն ժառանգորդը և գործերուն շարունակողն է:
Ժառանգութեան հաշուեյարգարութիւնը սակայն չէ վեր-
ջացած:

Ն Ո Ւ Ի Ր Ա Տ Ո Ւ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Կուսակցութեան Կեդրոնական Սենտըրը առաջառած
եւ հետեւեալ կուսակցութեան անունները:

* *

Արեւմտեան իշխանական մասնաձիւղէն, Կիլիկի. ողջ.
Կայծեր 3, Կ. Միւ. 10, Յ. Փ. 3, Խ. Թ. 80, Մ.
Պ. 10, Ա. Մի. 13, Բաւնո 80, Ֆերիտ 16, Ֆար-
հատ 80, Չարմալը 32, Վոլքե 13, Եհեկե 13, Հո-
ղադոր 40, Հայրեմակից 20, Յակոբ 10, Յարութե
3, Օ. Թ. 3, Յ. Հակ. 10, Ա. Մի. 40: Գումար 493:

Ամերիկայի Հեղակեան Մասնաձիւղէն.

	Տոյար	Սենդ
Պարսկ	95	
Լորէն	312	21
Բրովիսկ	179	
Ուորթաւ	115	
Նիւ-Ենք	80	
Սիլի	100	
Հոնայրնգլի	65	
Լոլի	60	30
Ֆիլպոսի	35	
Ուարթ	50	
Չիլի	50	
Մանկար	34	

Մարտի	31
Լիւ	30
Յոյ Բիլլը	30
Հիլի	13

Գումար 1,301 Տոյ. 71 սենդ

* *

Հոնայրնգլիի համակարգէն.

	Տոյար
Միլտոն Միլտոնեան	2
Երիտաւր Միլտոնեան	1
Մարտիրոս Համալեան	1
Չարա Պատմալեան	1
Սիմոն Պոլսեան	1
Խաչատուր Մոմալեան	1
Գարիբի Մարտալեան	1
Օհան Թարալեան	1
Սարգիս Մարտալեան	2 25

Գումար 11 Տ. 25 Ս.

ԲԱՐԻՉԷՆ Ա. Ռ. 15 ֆր.
ՍԸՄՄԻԴԷՆ Մ. 2. 14 շիլլին 3 քենս.

ԼՈՒՐԵՐ

Հայ բանաստեղծները արձակելու համար սուրբա-
նիկ կողմէն պատրիարքի տրուած խոստումներուն գոր-
ծադրութեան նախապայտարարութեան կը տեսնուին:
Պոլիս Հայոց ձերբակալութեան կը միայն անընդհատ
շարունակութեամբ ստալ կը տարուին, այդ եւ կը բազմա-
պատկուին: Սուրբանիկ գաւազաններու տարեդարձը
մօտ է, 1931 օգոստոս. այդ օրը հասանակաւ է որ սուր-
բանը իր խոստումը կատարէ, ասկէ անկէ ժողովուած եւ
մեկ ամսուան մէջ բանտ նետուած խեղճերը արձակե-
լալով. անոնի Մարտալեանը, Արտալեանները շրջանե-
լու մէջ կը փոտին, ու եկեղեցականները իրենց արտ-
բախտը կը տառապիկ ծանր հիշատակներու:

— «Թայմզ»-ի կը հետագրեն քէ Կիլիկիոյ կարողիկո-
ւիկ ընտրութեան արտօնող իրաւունք Երլարգէն Գումար
հաղորդելու է: Յայտնի է քէ կառավարական եպիսկո-
պոսներէն մեկը՝ մասնաշարապետ Մարտալեան կայիկոյու
Սուրբանեանը ընտրական ձեռնարկութեան մը կար-
դիկոս նշանակելու հրաւան կայ:

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ

Բաժանորդ գրուիլ ուզողները կրնան գիմել Նոր
Կեանքի հասցէին (Լ. Ֆրանք, 32, Չեսթերտոն Բօւլ-
Լանտ, W.), զրկելով իրենց բաժնեկիւնը, կամ գիմել
Խրաբանչիւր բաղաբի Հնչակեան մասնաձիւղին ու անոր
յանձնել զրամը:

ՄԵՐ ՆՈՐ ՀԱՅՏԷՆ Է

L. FRANK,
32, CHESTERTON ROAD,
(ENGLAND). LONDON, W.

ՏՊԱՐԱՆ ՀՆՁ. ԱՁԳ. ՅԵՂ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ